

однією з причин невдалого завершення визвольних змагань, як врешті і недостатнє самоусвідомлення українським народом себе як нації. Тож тих позитивних рис, які автор прославляє, десь не вистачало більшості людей, і поет своїми творами і прикладом намагався їх виховати, пробудити, розкрити. У цьому аспекті варто навести такі рядки: “Юрби чужинців дрижать. Найстрашніше для них: / чи він стопить, / Чи перетопить в землі цій руду на метал?” [1, с. 136]. Тож у 20-х рр. ХХ ст. нашому народові не вдалося перетопити “руду”, але вона нікуди не поділася: “Всупереч Азії жаху і всупереч зимній Європі” [1, с. 136], цей процес може піти на повну потужність. У поезії автор вже відчуває цю ходу: “І от поволі зростають міста ... Поволі тужавіють села ... ” [1, с. 136], і сповнює твір націоналістичним духом: “Світиться знаком Тризуба уся ця земля” [1, с. 136].

Тож поетичну творчість Ю. Липи варто розглядати крізь призму історії. Поезія автора – це емоційна картина воїна визвольних змагань 1917–21 рр., емігранта. Автор намагався усвідомити причини поразки українських сил. Поет звертався до своїх співвітчизників, намагався у них виховати почуття гідності, самоповаги, патріотизму. У поетичних рядках він вимальовує “рецепт щасливого майбуття” для нашого народу. І не дивлячись на те, що пройшло вже чимало років, і багато чого змінилося у світі, проте більшість поезій залишаються актуальними і понині, а деякі з них ніби написані про сьогоднішній день. Тож варто всім нам більш уважно вчитатися в ці рядки і прислухатися до думки поета.

ЛІТЕРАТУРА

1. Липа Ю. Твори : в 10 т. – Т. 1 : Поезія / Юрій Липа. – Львів : Каменяр, 2005. – 543 с.

REFERENCES

1. Lyra, Ju. (2005), *Tvory : v 10 t.* [Works : in 10 vol.] / Jurij Lyra. – Kamenjar, Lviv, Ukraine.

УДК 821.161.2:82.09

ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧІ ЗДОБУТКИ І ВТРАТИ МИХАЙЛА БЕРНШТЕЙНА

Шевченко В. Ф., д. філол. н., професор
Запорізький національний університет
 вул. Жуковського, 66, м. Запоріжжя, Україна
 vfshevchenko@ukr.net

У статті проаналізовано літературознавчу спадщину доктора філологічних наук, професора М. Бернштейна: праці з історії української літератури, літературної критики, українсько-російських літературних зв'язків, текстології. Визначено його наукові досягнення і зумовлені домінуванням радянської ідеології неминучі втрати в судженнях і висновках. Обґрунтовано значущість індивідуального внеску дослідника у стратегію науки про літературу.

Ключові слова: літературознавство, ідеологія, наукова спадщина, монографія, стаття, огляд, рецензія, коментар, примітки.

ЛИТЕРАТУРОВЕДЧЕСКИЕ ОБРЕТЕНИЯ И ПОТЕРИ МИХАИЛА БЕРНШТЕЙНА

Шевченко В.Ф., д. филол. н., профессор
Запорожский национальный университет
 ул. Жуковского, 66, г. Запорожье, Украина

В статье проанализировано литературоведческое наследие доктора филологических наук, профессора М. Бернштейна: работы по истории украинской литературы, литературной критике, украинско-российским литературным связям, текстологии. Определены его научные достижения и обусловленные доминированием советской идеологии неизбежные потери в суждениях и выводах.

Обосновывается значимость индивидуального вклада исследователя в стратегию науки о литературе.

Ключевые слова: литературоведение, идеология, научное наследие, монография, статья, обозрение, рецензия, комментарий, примечания.

WHAT WINS AND LOSSES MICHAEL BERNSTEIN IN HIS WORKS

Shevchenko V.F.

*Zaporyzhzha National University
Zhukovsky str., 66, Zaporyzhzha, Ukraine*

Analyzed here is the literary inheritance of professor Bernstein, an alumnus of our university. This inheritance comprises his works on the history of Ukrainian literature, criticism literary Ukrainian-Russian relations, the issues of textology.

Enlightened is the loyalty of the scholar to the principles of traditional literary criticism which means a through analysis of creative life of authors, their texts, including manuscripts and different editions, the corresponding sources, periodicals. Attention is also given to the issue of systematization and classification of bibliographic and textological studies.

Disclosed is the fact that under the soviet times only one official theoretical and methodological basis was accepted, which meant that objective multifaceted appraisal of literary works was impossible. The academic achievements of Bernstein in his studies of prominent Ukrainian authors are outlined.

His individual contribution into anthologies of classic Ukrainian authors, encyclopedias is appraised.

Note should be made that Bernstein's life-long dedication to the literary works analysis has not been an object of fundamental research and the prospects of such studies will surely widen the scientific horizons, enrich the knowledge about the complicated processes in history of Ukrainian literary analysis and criticism.

Key words: ideology, literary criticism, scholastic inheritance, monograph, review, commentary, remarks.

Постановка проблеми. Михайло Бернштейн належить до літературознавців, недооцінених щодо обширів наукової спадщини, здобутків і втрат його дослідницької діяльності. Відданість і вірність академічному літературознавству – ґрунтовному аналізу життєтворчості письменників, художніх текстів, їхніх рукописних варіантів і різних редакцій, відповідних джерел, періодичних видань, систематизації і класифікації бібліографічних і текстологічних студій – становлять риси світлої особистості М. Бернштейна, риси, гідні пошани та наслідування.

Обов'язковість однієї офіційної теоретико-методологічної бази за часів Радянського Союзу не давала змоги об'єктивно і всеаспектно оцінити художні твори й літературознавчі праці тих авторів, що поставили свій талант на службу тоталітаризму, і тих, чий мистецький й дослідницький парадигми суперечили її догмам. Втрати у справжній, а не декларованій свободі інтерпретації, в аналітичному ресурсі, у визначенні простору своєї наукової індивідуальності були неминучі. І все ж М. Бернштейн спромігся не тільки на часові, а й тривалі наукові досягнення.

Доктор філологічних наук, професор М. Бернштейн (1911-2002) лишив по собі значний доробок, до якого входять праці з історії української літератури, літературної критики, українсько-російських літературних зв'язків, текстології. Він – дослідник творчості Т. Шевченка, Марка Вовчка, І. Франка, І. Манжури, М. Драгоманова, П. Куліша, І. Білика, М. Павлика, В. Навроцького, О. Терлецького, А. Малишка, О. Корнійчука, М. Стельмаха, З. Мороза та ін. Він – один із авторів “Історії української літератури” у 8 томах (1967-1971). Брав участь у підготовці академічного десяти томного видання творів Т. Шевченка, зібрань творів І. Нечуя-Левицького, Панаса Мирного, М. Старицького, Лесі Українки, М. Коцюбинського, О. Білецького та ін. У 1988 р. у складі авторського колективу отримав Шевченківську премію за розробку наукових принципів, упорядкування, підготовку текстів Зібрання творів І. Франка у 50 томах і коментарів [17, с. 155]. У галузі шевченкознавства розробляв проблеми естетичних поглядів письменника (“Українська літературна критика 50-70-х років XIX ст.”, 1959), його зв'язків із російською літературою

(“Шевченко і російська література”, 1947), “Шевченко і “Основа” (“Журнал “Основа” і український літературний процес кінця 50-х – 60-х років XIX ст.”, 1959), текстології (“Літературно-текстологічний аналіз поеми “Гайдамаки” Т. Г. Шевченка”, 1939; “Деякі питання текстології ранніх творів Т. Шевченка”, 1973) [18, с. 64]. Якби ідеологічна атмосфера була сприятливою щодо свободи вияву літературознавчих обдарувань, спадщина М. Бернштейна була б самопозиційнішою.

Завдяки оглядово-аналітичним судженням і висновкам з історії українського літературознавства М. Наєнка, О. Галича, Р. Гром’яка, В. Сивоконя та ін. на теперішній час постали драматичні сторінки домінування в його радянському періоді вульгарної соціології, тенденційної заідеологізованості, кон’юнктурних схем, а також певні досягнення в “післякультурівських” публікаціях. Нині потребують уважного переосмислення здобутки і втрати тих дослідників, які змушені були догоджати тоталітарному режиму, підпорядковувати літературознавчий аналіз “ідеологічному”.

Багатолітня самовіддана праця М. Бернштейна на літературознавчій ниві досі цілісно не охоплена, не була об’єктом спеціального системного дослідження. Повноцінне вивчення його доробку суттєво розширить наукові уявлення і поповнить знання про складний процес поступу українського літературознавства загалом.

Метою статті є аналіз літературознавчої спадщини М. Бернштейна, розкриття особливостей її проблематики, виразнення основних тенденцій і зумовленостей його діяльності, з’ясування місця і значення праць автора в літературному процесі XX ст.

Досягнення цієї мети зумовило виконання таких *завдань*: виявити етапи наукових поглядів М. Бернштейна, вивчити й узагальнити різновекторність його праць, розглянути їхню сутність у контексті тодішнього й сьогочасного функціонування літературознавства, обґрунтувати значущість індивідуального внеску дослідника у стратегію й перспективи досягнень науки про літературу.

Виклад основного матеріалу. Монографія М. Бернштейна “Журнал “Основа” і український літературний процес кінця 50-х – початку 60-х років XIX ст.” [5] містила розлогу історіографію першого загальноукраїнського громадсько-політичного і літературно-наукового журналу “Основа”, що видавався в Санкт-Петербурзі (1861-1862) і спробу аналізу друкованих у ньому статей із суспільно-політичних та літературно-естетичних питань, літературних творів, а також рецензій, оглядів, повідомлень, листів, кореспонденцій тощо.

Автор монографії зазначав, що з появою “Основи” утверджується українська професійна критика як активно діюча сила літературного процесу. Дослідник розгорнув висвітлення тогочасної літературної боротьби в цьому полемічному виданні, яке він тоді назвав “типовим ліберально-буржуазним”. Зазначивши, що в журналі було відкрито відділ бібліографії (“Перегляд українських книжок”), ініціатором і головним кореспондентом якого був П. Куліш, дослідник наголосив, що вже в першій статті той виступив із різкою критикою деяких негативних явищ поточного літературного життя, зокрема книжки “Казки і байки з сусідньої хатки, перелицьовані і скомпоновані Придніпрянцем” за її низький художній рівень, за мовне штукарство, вульгарно панібратський тон. Детально розглянуто, якого їдкою висміювання заслужили в рецензії П. Куліша три нові книжки – “Скарби”, “Разок намиста” М. Юркевича, драма “Мотря Кочубеївна” М. Онука. Зокрема, рецензент повстав проти бездарної стилізації під Т. Шевченка у збірці М. Юркевича “Разок намиста”. І дуже високо ставив П. Куліш оповідання О. Стороженка й інших авторів, друкованих під загальною назвою “З народних уст”. Його приваблювала в подібних творах орієнтація на народну мову, на фольклорно-етнографічний колорит.

Серед творів Т. Шевченка, за тодішніми спостереженнями М. Бернштейна, найбільшу увагу П. Куліша привертала ті з них, які переважно пов'язані були з колом родинно-побутових, лірично-фольклорних тем, мотивів, образів. Як тільки йшлося про твори соціально-викривальні, про політичну сатиру Т. Шевченка, П. Куліш виступав у ролі суворого критика-поета. На увагу дослідника заслужила оборона “Основою”, всупереч деяким виступам П. Куліша, конкретно-історичного підходу до аналізу творчості І. Котляревського, “Вечеров на хуторе близ Диканьки” М. Гоголя, “Марусі” Г. Квітки-Основ'яненка.

І все ж, як і в інших тогочасних літературознавчих працях, у книзі М. Бернштейна “простежувалася жорстка підпорядкованість аналізу ідеологічним догмам”, “П. Куліш, О. Кониський, В. Барвінський, М. Грушевський проголошувалися буржуазними націоналістами” [14, с. 269].

Як правильно визначив М. Наєнко в “Історії українського літературознавства і критики”, “висхідною настановою в осмисленні руху критичної думки ХІХ ст. для вчених була найжорсткіша прив'язка мистецтва до суспільної історії, у якій, за офіційними уявленнями, відбувалася постійна боротьба двох класових сил – революційно-демократичної та буржуазно-націоналістичної” [15, с. 357].

Як і М. Наєнко, ми переконалися, що М. Бернштейн “різко відмежовував Т. Шевченка від П. Куліша”, оскільки в останнього національна тема “набирала рис національної тенденційності”, а в Т. Шевченка пов'язувалася “з мотивами соціальної боротьби” [15, с. 357].

Але вважаємо за необхідне зіставлення монографії М. Бернштейна з його нарисом “Пантелеймон Куліш” у колективній праці “Історія української літературної критики”, опублікований через три десятиліття “перша в радянській науці спроба систематичного дослідження історії української дожовтневої критики” [12, с. 8]. У нарисі вже не було ні називання “Основи” “типовим ліберально-буржуазним виданням”, ні навішування на літературно-критичні виступи П. Куліша ярлика “націоналістичні”, ні боротьби класових сил”, яку замінено таким судженням: “На визначенні ним громадської ролі української літератури... відбився вплив його загальної політичної доктрини, політичних позицій тих суспільних сил, ідеологом яких він був” [12, с. 130]. Ліквідовано “відмежування” Т. Шевченка від П. Куліша і замінено такими визначеннями: “Ставлення Куліша до Шевченка в різні періоди позначено було деякими відмінностями. Серед численних його оцінок творчості великого поета знаходимо чимало досить високих і проникливих. Найбільшу увагу П. Куліша привертала ті твори Т. Шевченка, які переважно пов'язані були з колом родинно-побутових, лірично-фольклорних тем, мотивів, образів... Коли ж йшлося про революційну лірику поета, його політичну сатиру, героїко-історичну проблематику, то Куліш або обходив мовчанкою, або виступав у ролі суворого критика” [12, с. 130-131].

М. Бернштейн у 50-ті роки ХХ ст. ототожнював погляди П. Куліша на творчість Т. Шевченка і Марка Вовчка, хоча констатував, що “були між тими судженнями й деякі відмінності” [5, с. 97]. Дослідник детально розглядав його публікації в російських виданнях проти обвинувачень реакційною критикою Марка Вовчка в ідеалізації народу, у фальшивому, нетиповому показі його життя і наголошував на безсумнівно позитивному враженні від них у прогресивних колах російської й української громадськості, на сприянні популяризації “Народних оповідань”. Але коли відбувся ідейний і особистий розрив між П. Кулішем і Марком Вовчком, погляди критика на твори письменниці, зокрема на повість “Інститутка”, різко змінюються [3].

Літературознавець виявив, що ні про кого з українських письменників П. Куліш так часто й багато не писав, як про Г. Квітку-Основ'яненка, і незмінно доводив, що той “стримано

ставився до сатирично-гумористичних тенденцій у його творчості, передусім зважав на її сентиментально-ідилічні, моралізаторські елементи” [12, с. 132].

Докладні коментарі Кулішевих поглядів на творчість Г. Квітки-Основ'яненка і принагідно тих заперечень, які вони викликали, М. Бернштейн мотивував тим, що в них “немов у дзеркалі, відбилися головні тенденції загальної літературної програми Куліша, його уявлення про шляхи розвитку української літератури” [5, с. 205], їхні суперечливі моменти.

Як теоретик літератури, М. Бернштейн поповнив досягнення у вивченні та висвітленні естетично-літературної концепції Т. Шевченка в її художньо-творчому вияві як результату складного творчого зростання поета й художника. Дослідник аргументовано довів: “Хоча Шевченко не писав філософсько-естетичних трактатів, не виступав, крім одного-двох випадків, із критичними статтями, не був і професіональним критиком, як його сучасник Куліш, однак із його іменем зв’язане виникнення оригінальної, самостійної естетичної системи, яка дістала своє висвітлення в художніх творах поета, в його листах, щоденнику та інших документах” [6, с. 15]. На широкому матеріалі М. Бернштейн розглянув полеміку Т. Шевченка з автором тритомного дослідження польського філософа К. Лібельта з проблем естетики, високі оцінки Т. Шевченком значення творчої фантазії, творчої індивідуальності митця в художньому процесі, його суджень про специфіку прекрасного, еволюцію його поглядів на народність літератури, його пристрасну оборону мистецтва активної суспільної дії, сміливої і глибокої правди. Літературознавець збуджував увагу до гострої та в’їдливої полеміки автора в поемі “Гайдамаки” з патентованими дворянськими літераторами, з “творчим” принципом – “коли хочеш грошей та ще й слави, того дива, співай про Матрьошу, про Парашу, радість нашу, – султан, паркет, шпори”. Теза аналітика про те, що поет завжди разом зі своїми героями й поділяє їхнє горе, їхню радість, проілюстрована прикладами: він іде “за Яремою по світу”, пишається глибиною і красою кохання Яреми з Оксаною, сумує і плаче за пролитою кров’ю на слов’янській землі. Добре зіставлені образи кобзарів у поемах “Гайдамаки” і “Мар’яна-Черниця”: у другій із них кобзар – не лише носій народної мудрості, виконавець і складач пісень, він – центральний персонаж твору.

Досить широко представив М. Бернштейн естетичну позицію суворої правди в повістях Т. Шевченка “Наймичка”, “Художник”, “Близнецы”, “Капитанша”, “Несчастный”, “Прогулка с удовольствием и не без морали”.

Науковим здобутком М. Бернштейна були його судження про “слабе” на той час вивчення ставлення Т. Шевченка до проблем українського національного розвитку. Дослідник підсилював увагу до віри поета в національні сили свого народу й закликів до активної праці на полі рідної культури, до його вітань творів І. Котляревського, П. Гулака-Артемівського, Г. Квітки-Основ'яненка, “Записок о Южной Руси” П. Куліша, видання збірника пісень, укладеного А. Метлинським, праць з історії України тощо. Його хвилювали думка про переклад українською мовою “Слова о полку Игоревім”, ідея видання “Живописной Украины”.

Зважаючи на тогочасне “досить різностороннє” вивчення суджень Т. Шевченка про російську культуру, літературу, про їхні взаємини з культурою, літературою українською, М. Бернштейн зупинився лише на деяких питаннях, переважно на тих, що, на його бачення, “мали особливе значення для дослідження загальної концепції розвитку естетичної, літературно-критичної думки на Україні” [6, с. 62-63]. З великої кількості прикладів шанобливого ставлення Т. Шевченка до творчості російських письменників М. Бернштейн звертав увагу на найбільше цінування поетом могутнього викривального реалізму М. Гоголя, “нежной любви к людям”, його творів як “истинно бессмертных созданий”. Висловлюючи “своє захоплення Гоголем і Салтиковим-Щедріним, Шевченко

звертався до письменників із закликом стати художнім словом на сторожі інтересів “поруганного бессловесного смерда” і мав на увазі не тільки російську літературу, а й літературу українську” [6, с. 65-66].

М. Бернштейн був серед тих радянських літературознавців, які прагнули визначити справжнє місце Марка Вовчка в історії української літератури і в історії українсько-російських літературних зв'язків зокрема. Загальну характеристику життя і творчості письменниці, її громадсько-політичних поглядів, взаємин із російською літературою містила його збірка лекцій для студентів-заочників “Марко Вовчок” обсягом 76 сторінок, опублікована в 1952 р.

Не менш науково вагомим вважаємо упорядкований ним збірник статей, рецензій, висловлювань “Марко Вовчок в критиці” з його вступною статтею і примітками, що вийшов друком у Держлітвидаві 1955 р. Дослідник розгорнув своєрідну панораму висвітлення фактів: “Бойовою актуальністю, високою художністю пояснюється те, що твори Марка Вовчка зустрінуті були всіма передовими людьми з ентузіазмом і захопленням. Письменницю вітали Шевченко і Добролюбов, Герцен і Тургенєв, Чернишевський і Некрасов, Салтиков-Шчедрін і Писарєв, Федькович і Франко...” [3, с. 5]. Здійснивши “короткий огляд” (визначення самого М. Бернштейна – В.Ш.) цих думок, літературознавець показав, що “Марко Вовчок до кінця свого життя залишалась вірною ідеалам прогресу, свободи і демократії. За це її творчість глибоко цінили і шанували всі передові діячі Росії і України, за це ж письменницю ненавиділи реакціонери різних мастей” [3, с. 49]. Відзначимо, що наведено лише одну думку П. Куліша у статті О. Кобилянської “Марко Вовчок та її оповідання”: “Один видатний український письменник сказав: “Оповідання Марка Вовчка – це жива етнографія. У них народ говорить до нас своїми власними словами; це “уста народу”. Цими устами говорить сам український народ”. І супроводжено такою приміткою: “Слова ці належать П. Кулішу”. Навіть наведений уривок свідчить про односторонній погляд П. Куліша на творчість Марка Вовчка” [3, с. 329].

Намагання абсолютизувати реалізм на основі цитат із К. Маркса, Ф. Енгельса, В. Леніна в боротьбі з “буржуазно-націоналістичним” літературознавством домінувало у статтях, монографіях і збірниках співробітників Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка АН УРСР. Тенденції ототожнень естетично-художніх принципів із формами суспільної свідомості в монографіях П. Волинського “Теоретична боротьба в українській літературі (перша половина XIX століття)”, М. Комишанченка “Літературна дискусія 1873-1878 років на Україні” зумовлені “фальшивою” методологією, та все ж були підтримані й М. Бернштейном.

Характеризуючи українську літературну критику 70-х років XIX ст., він передусім інтерпретував “активізацію реакційних і консервативних її тенденцій”. Об'єктом аналізу було обрано літературно-науковий і політичний часопис “Правда” – орган народівців, що виходив у Львові (1867-1898, із перервами). Народівці “відгалуження народництва в Україні другої половини XIX ст., які, “протиставляючи себе москвофілам, запроваджували викладання у школах рідною мовою, засновували україномовну пресу, досліджували фольклор та етнографію тощо” [17, с. 100], були названі “консерваторами”, а журнал “Правда” – “буржуазно-консервативним” [6, с. 137], бо “суб'єктивне і об'єктивне спрямування його програми полягало в тому, щоб відвернути увагу трудящих мас від їх щоденних соціально-класових інтересів” [6, с. 141]. Заперечному негативному трактуванню були піддані публікації ідеологів і керівників “Правди” Є. Згарського, О. Огоновського, О. Барвінського, О. Кониського, О. Партицького.

Відзначаючи, що з “Правдою” пов'язаний початок і подальший розвиток літературної і критичної творчості І. С. Нечуя-Левицького, дослідник високо оцінив відображення

письменником актуальних соціальних проблем у творах “Бурлачка”, “Дві московки”, “Микола Джеря” і “Кайдашева сім’я”. Але віднайшов “багато суперечливого і непослідовного” в його ранніх статтях і рецензіях [6, с. 152].

Очевидною соціологічною риторикою наповнено огляд “зростання сил прогресивної критики 70-х років XIX ст., її суспільні і літературні ідеї, умови й провідні тенденції розвитку...”. Його автор спинився на головних суспільно-літературних питаннях і проблемах, що займали М. Драгоманова-критика – на його “боротьбі проти реакції і консерватизму, проти національної обмеженості і націоналізму”, “за реалізм, за народність української літератури, за єднання української і російської літератур” [6, с. 272]. Було виявлено й аспекти “обмеженості” М. Драгоманова-ліберала: у його поглядах на українську літературу як “краєву”, “домову”, стриманості в оцінках її здобутків. Спостережено, що, “з одного боку, з великою проникливістю, так, як ніхто з українських критиків до того і в ті часи, Драгоманов говорить про спільність шляхів розвитку російської і української культур, літератур, про роль російських прогресивних сил у розвитку громадянських ідей української суспільності. І водночас нічим не виправдані твердження про те, що українська література – це, зважаючи на місцеві обставини, один із варіантів літератури російської, що вона нездатна до безпосередньої і самостійної ролі і то не тільки з погляду “побічних” функцій, а й “внутрішніх” [6, с. 254].

Внесок у розвиток літературної критики І. Білика М. Бернштейн аналізував на прикладі циклу статей “Перегляд літературних новин”, передмови до перекладу оповідань із “Записок охотника” І. Тургенєва, опублікованих у “Правді”, листів, зокрема, з приводу роману “Хіба ревуть воли, як ясла повні?”. І обґрунтовував свої висновки, що їх автор сильно й талановито “засудив усілякі антиреалістичні, антинародні явища в літературі”, всілякі теревені про “чисте мистецтво”, принципіально і гостро в цьому зв’язку порушив думку про громадську роль літератури, про обов’язки письменника-громадянина, про ідею соціальності [6, с. 301-302]. Але й закидав І. Білику, що той “на традиції революційно-демократичної літератури зважав лише почасти” [6, с. 303].

Визначивши, що “дуже примітна і не висвітлена” літературно-критична діяльність В. Навроцького, М. Бернштейн розкрив особливості його виступів проти літературної й мовної практики москвофілів, своєрідних поєднань у його судженнях національного й соціального елементів. У рецензії на новелу В. Стебельського “Монах” “в’їдливо і тонко висміює критик нахил автора до карколомних сюжетних викрутасів, до сентиментально-романтичних аксесуарів найдешевшого гатунку”. “Чим тільки не багата новела – є в ній і таємничі зустрічі й пригоди, вбивство й втечі, несподівані зникнення і появи героїв – то в затишному львівському салоні, то на гомінких вулицях Рима. Все змішано задля ефекту” [6, с. 320]. У всьому в новелі “відчутна зневага до життєвої правди, смислова і художня алогічність” [6, с. 320].

У передмові В. Навроцького до праці М. Драгоманова “Література російська, великоруська, українська й галицька” М. Бернштейн акцентував великий пієтет до “чоловіка з багатим знанням і широким поглядом” і зауваження, що той “часом у своїй критиці буває надто різким, уїдливо-скептичним, недостатньо враховує умови місцевого літературного розвитку” [6, с. 329].

Давши огляд критичної спадщини В. Навроцького, наш дослідник сформулював цінні висновки, що “своїми виступами, силою цікавих думок, висловлених спеціально чи принагідно, своєю боротьбою за інтереси народу в літературі, проти літератури, пристосованої до потреб “пануючої кліки”, В. Навроцький торував ґрунт для появи і розгорнутої дії критики нового типу, засновником і найталановитішим представником якої був Іван Франко” [6, с. 341].

Заслугою М. Бернштейна вважаємо розгляд насиченості літературознавчих студій І. Франка проблемами літературного процесу 70-80-х років XIX ст. Однак інтерпретатор керувався радянською методологією, міфологізацією І. Франка. Орієнтовним було визначення, що “з іменем Франка і його спільників зв’язане внесення в українську критику революційно-демократичних і соціалістичних ідей, що спричинилось до корінних змін у характері дальшої літературно-критичної боротьби на Україні” [6, с. 346].

Вихідні позиції дослідника визначено суттєвим зауваженням: “Коли йдеться про розгортання літературно-критичної діяльності Франка, то часто мають на увазі 1878 рік – рік виступу його в журналі “Молот” із знаменитою статтею “Література, її завдання і найважливіші ціхи”... А тимчасом ще до цього він понад два роки вів кипучу і напружену діяльність у критиці” [6, с. 360]. Далі М. Бернштейн проаналізував статті “Слівце критики”, “Поезія і її становисько в наших временах”, рецензії на книжку І. Верхратського “Стрижок”, “книжечку для руських дітей” “Наша хата”, на цикл віршів цього поета “Тріюлети”, на “Літературні письма”. І дійшов такого висновку: “Пильна увага до питань теоретичних, до узагальнень, разом із тонким, скрупульозним аналізом поточних явищ літературного розвитку, складала головну особливість вже раннього Франка-критика” [6, с. 362].

Переклавши українською мовою твори російських письменників – “Деревенская тишь” М. Салтикова-Щедріна, уривки з роману “Что делать?” М. Чернишевського, “Очерков бурсы” М. Помяловського, – І. Франко визначав у вступних статтях і примітках їхні ознаки: “суворе й чесне слідування життєвій правді, глибока, діяльна любов до трудового народу, щире бажання прислужитися йому” [6, 388].

Нову фазу розвитку літературно-критичної діяльності І. Франка М. Бернштейн аргументовано вбачав у виявах полеміки у “двох протилежних за програмними настановами документах” [6, с. 392] – статтях “Сьогочасне літературне прямування” і “Література, її завдання і найважливіші ціхи”. Першу з них попередні дослідники розглядали лише у плані виступу І. Нечуя-Левицького, а М. Бернштейн визначив її головний сенс у тому, що вона “була програмним документом журналу “Правда”, тих суспільно-літературних кіл, які цей орган репрезентував і до яких по суті Нечуй-Левицький не належав” [6, с. 392]. На докази того, що у статті-відповіді І. Франка “відбився результат тривалої боротьби передових сил українського суспільства як проти політичної, так і проти літературної програми буржуазно-націоналістичного табору, проти консерватизму і войовничої реакції” [6, с. 404], були спрямовані розлогі коментарі М. Бернштейна.

Спостереження над шевченкознавчою спадщиною І. Франка М. Бернштейн виклав у монографії “Франко і Шевченко”, виданій у 1984 р. На основі використання значного оглядово-інформативного матеріалу, попередніх книг Ю. Кобилецького, М. Дубини, М. Комишанченка, В. Шубравського наш дослідник ґрунтовніше розглянув висвітлення І. Франком ідейно-тематичних та образно-стильових особливостей поезії Т. Шевченка, концепції її народності, питань еволюції його творчого методу, історичного значення художнього досвіду “володаря в царстві духа”, “велетня” не тільки у вітчизняній, а й у світовій літературах.

Як текстолог М. Бернштейн у тлумачення письменницьких творів і літературознавчих праць вагомо поповнив внесок С. Маслової, М. Гудзії, М. Сиваченка, відділу рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Шевченка НАН України. У текстологічному вивченні творчості Т. Шевченка М. Бернштейн продовжив студії І. Франка, В. Доманицького І. Айзенштока, М. Новицького, О. Дорошкевича, був соратником Є. Кирилюка, В. Бородіна, Л. Кодацької та ін., статтями «Літературно-текстологічний аналіз поеми “Гайдамаки”» (1939), “Деякі питання текстології ранніх

творів Т. Шевченка” (1973). Дослідження М. Бернштейна розширили й поглибили текстологи-шевченкознавці В. Бородін і Ф. Ващук.

Не розминемося з правдою, коли назвемо подвижницькою працю М. Бернштейна над Зібранням творів І. Франка у 50-ти томах. Нами простежено, що у 13-му томі вперше перед Змістом опубліковано таке повідомлення: “У підготовці до видання 1-13 томів брала участь текстологічна комісія у складі: Бернштейн М.Д. (голова), Білявська О.О., Вишневська Н.О., Гончарук М.Л., Погребенник Ф.П., Полотай А.М., Секарева К.М.”. Удруге було повідомлено, що ця текстологічна комісія брала участь у підготовці до видання томів 14-25, потім це повідомлення повторювалося в кожному томі.

Щоб чіткіше окреслити огроми здійсненої праці, нагадуємо, що кожен із 50-ти томів складається з двох частин: тексту та історико-літературних коментарів, у деяких томах подано незакінчені твори, інші редакції, варіанти тощо; коментарі доповнено поясненнями незрозумілих діалектних чи іншомовного походження слів та висновків, а в томах із серії літературно-критичних, науково-публіцистичних праць, а також епістолярної – ще й обов’язковими покажчиками імен та назв.

З.Т. Франко назвала це видання як “безпрецедентне за обсягом і різнопрофільністю, а звідси складне й трудомістке для опрацювання”. І хоча висловила низку зауважень, але підсумувала, що роботу над цим виданням “можна прирівняти до наукового подвигу, що заслуговує високого визнання і похвали” [16, с. 62].

Неминуче значення мали і мають оперативні осягання М. Бернштейном художнього світу митців слова-сучасників. У 1961-1962 рр. викликав дискусію роман М. Стельмаха “Правда і кривда”. Критики О. Бабишкін, В. Беляєв, Ю. Бурляй, Б. Буряк, Л. Новиченко та ін. у журналах “Вітчизна”, “Дніпро”, у “Літературній газеті”, “належно оцінюючи поетичність і метафоричність мови М. Стельмаха”, відзначали її схильність іноді до етнографізму й сентиментальності, “пишномовність”, “зовнішню красивість”. Систематизувавши ці відгуки, М. Бернштейн наголосив у журналі “Радянське літературознавство” на художньому утвердженні правди, краси, любові до хлібороба і до землі, продемонстрував наукову культуру своїх суджень і висновків [7].

Висловлюємо впевненість, що М. Бернштейн виконав своє літературознавче покликання. Перспективи повноцінного вивчення його спадщини суттєво розширять наукові уявлення і поповнять знання про складний процес історії українського літературознавства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бернштейн М. Літературно-текстологічний аналіз поеми “Гайдамаки” Т. Шевченка / Михайло Бернштейн // Радянське літературознавство. – 1939. – № 4. – С. 3-49.
2. Бернштейн М. Д. Марко Вовчок: Життя і творчість / Михайло Давидович Бернштейн. – К. : Радянська школа, 1952. – 76 с.
3. Бернштейн М. Д. Марко Вовчок в критиці / М. Д. Бернштейн // Марко Вовчок в критиці : зб. ст., рец., висловлювань [упоряд., вступ. ст. і прим. М. Д. Бернштейна]. – К. : Держ. вид-во худож. літ., 1955. – С. 3-50.
4. Бернштейн М. Д. Діяльність І. Франка-критика у журналі “Друг” / М. Д. Бернштейн // Слово про великого Каменяра : зб. ст. до 100-ліття з дня народження Івана Франка [за ред. О. І. Білецького]. – К. : Держ. вид-во худож. літ., 1956. – Т. 2. – С. 144-214.
5. Бернштейн М. Д. Журнал “Основа” і український літературний процес кінця 50-х – 60-х років XIX ст. / М. Д. Бернштейн. – К. : Вид-во Академії наук Української РСР, 1959. – 215 с.

6. Бернштейн М. Д. Українська літературна критика 50-70-х років XIX ст. / М. Д. Бернштейн. – К. : Вид-во Академії наук Української РСР, 1959. – 492 с.
7. Бернштейн М. Роман “Правда і кривда” і критичні відгуки про нього / Михайло Бернштейн // Радянське літературознавство. – 1962. – № 4. – С. 3-20.
8. Бернштейн М. Д. Літературна критика / М. Д. Бернштейн // Історія української літератури: у 8 т. – Т. 3. : Література 40-60-х років XIX ст. [відп. ред. О. Є. Засенко]. – К. : Наукова думка, 1978. – С. 82-111.
9. Бернштейн М. Д. Іван Манжура: Життя і творчість / М. Д. Бернштейн. – К. : Дніпро, 1977. – 186 с.
10. Бернштейн М. Д. Основні текстологічні принципи Зібрання творів Івана Франка у 50-ти томах / М. Д. Бернштейн // Питання текстології. Іван Франко [відп. ред. М. Є. Сиваченко]. – К. : Наукова думка, 1983. – С. 3-33.
11. Бернштейн М. Д. Франко і Шевченко: спостереження над шевченкознавчою спадщиною І. Я. Франка / М. Д. Бернштейн. – К. : Дніпро, 1984. – 268 с.
12. Бернштейн М. Д. Пантелеймон Куліш / М. Д. Бернштейн // Історія української літературної критики: дожовтневий період. – К. : Наукова думка, 1988. – С. 123-137.
13. Бернштейн Михайло Давидович // Шевченківські лауреати, 1962-2000 : енциклопед. довід. – К. : Криниця, 2001. – С. 40-41.
14. Галич О. Історія літературознавства / Олександр Галич. – К. : Либідь, 2013. – 392 с.
15. Наєнко М. К. Історія українського літературознавства і критики / М. К. Наєнко. – К. : ВЦ “Академія”, 2010. – 520 с.
16. Питання текстології : збірник наукових праць. – К. : Наукова думка, 1989. – 246 с.
17. Українська літературна енциклопедія. В 5 т. / Редкол. : І. О. Дзеверін (відповід. ред.) та ін. – К. : Голов. ред. УРЕ ім. М. П. Бажана, 1988. – Т. 1: А-Г. – 536 с.
18. Шевченківський словник. У двох томах. – К., 1976. – Т. 1. – 416 с.

REFERENCES

1. Bernshtein M. (1939), Literary and textual analysis of the poem “Gaydamaks” by T. Shevchenko, *Radyanske literaturoznavstvo*, no. 4.
2. Bernshtein M. D. (1952), *Marko Vovchok: Zhittya i tvorchist* [Marko Vovchok: Life and works], *Radyanskashkola*, Kyiv, Ukraine.
3. Bernshtein M. D. (1955), Marko Vovchok in criticism, *Derzhavne vydavnytstvo hudozhnyoyi literatury*, Kyiv, Ukraine.
4. Bernshtein M. D. (1956), “I. Franko activities as a critic in the magazine “Friend”, *Slovo pro velykogo Kamenyara: zbirnykstatey do stolittya z dnya narodzhennya Ivana Franka*, vol. 2, pp. 144-214, Kyiv, Ukraine.
5. Bernshtein M. D. (1959), *Zhurnal “Osnova” iukrayinskiy literaturniy protses kintsya 50-60-h rokiv XIX stolittya* [Magazine “Base” and Ukrainian literary process late 50–60 of the XIX century], *Vydavnytstvo Akademiyi nauk Ukrayinskoyi RSR*, Kyiv, Ukraine.
6. Bernshtein M. D. (1959), *Ukrayinska literaturna krytyka 50-70-h rokiv XIX stolittya* [Ukrainian literary critic 50-70 years of the XIX century], *Vydavnytstvo Akademiyiy nauk Ukrayinskoyi RSR*, Kyiv, Ukraine.
7. Bernshtein M. (1962), “The novel “Truth and Falsehood” and critical reviews of it”, *Radyanske literaturoznavstvo*, no. 4-5.
8. Bernshtein M. D. (1978), “Literary criticism”, *Istoriya ukrayinskoyi literatury*, vol. 3, pp. 82-111, *Naukova dumka*, Kyiv, Ukraine.
9. Bernshtein M. D. (1977), *Ivan Manzhuira: Zhittya i tvorchist* [Ivan Manzhuira: Life and work], *Dnipro*, Kyiv, Ukraine.

10. Bernshtein M. D. (1983), "The basic principles of textual Collected works of Ivan Franko in 50 volumes", *Pitannya tekstologiyi. Ivan Franko*, pp. 3-33, Naukova dumka, Kyiv, Ukraine.
11. Bernshtein M. D. (1984), *Franko i Shevchenko: sposterezhennya nad shevchenkoznavchoyu spadschinoyu I.Y. Franka* [Franko and Shevchenko: I. Franko's observations of Shevchenko's heritage], Dnipro, Kyiv, Ukraine.
12. Bernshtein M. D. (1988), "Panteleymon Kulish", *Istoriya ukrayinskoyi literaturnoyi krytyky: dozhovtneviy period*, Naukova dumka, pp. 123-137, Kyiv, Ukraine.
13. Bernshtein Mikhaylo Davidovich (2001), *Shevchenkivski laureaty, 1962-2000*, pp. 40-41, Krynytsya, Kyiv, Ukraine.
14. Galitch O. (2013), *Istoriya literaturoznavstva* [History of literature], Lybid, Kyiv, Ukraine.
15. Nayenko M. K. (2010), *Istoriya ukrayinskogo literaturoznavstva i krytyky* [History of Ukrainian literature and criticism], PC "Akademiya", Kyiv, Ukraine.
16. *Pytannia tekstologiyi: zbirnyk naukovykh prats* (1989), Naukova dumka, Kyiv, Ukraine.
17. *Ukrain'ska literaturna encyklopediya* (1988), T. 1: A-G, Golovna redakciya URE im. M.P.Baghana, Kyiv, Ukraine.
18. *Shevchenkiv'sky slovnyk* (1976), T. 1, Kyiv, Ukraine.

УДК 821.161.2:82-3

ЗАПОРІЖЖЯ ЯК “ПРОСТІР ПАМ’ЯТІ”: ІМАГОЛОГІЧНА ВІЗІЯ ПОЕЗІЇ ІВАНА МАНІЛА

Юферева О.В., д. філол. наук

Запорізький національний університет

вул. Жуковського, 66, м. Запоріжжя, Україна

elena.yufereva@gmail.com

Іван Манило – поет української діаспори. Смісловим центром його творчості є Запоріжжя. Основні ознаки Запоріжжя як “простору пам’яті”, засоби, що використовуються для його втілення, – провідні дослідницькі завдання цього дослідження. Теоретичну основу роботи становлять концепції П. Нора і А. Ассман.

У роботі розглядається питання поетики образу Запоріжжя в ліриці Івана Манила, розкривається аспект дуалістичності його образної структури. Поетична модель етнообразу Запоріжжя стискається до формули “степ”-“Дніпро”-“долина”-“Хортиця”. Запоріжжя репрезентується як уявний простір. Попри топонімічну точність, спостерігається відсутність візуалізації урбаністичного локусу. Риси відкритості й невизначеності наближають образ Запоріжжя до феномену “простору пам’яті”. В І. Манила наявні різні типи механізмів пам’яті, але всі вони зосереджені в пошуку стану соборності, який досягається через “вписування” себе в літературну традицію. Звідси чітка творча позиція: маніфестація підтримки й розвитку попереднього художнього досвіду. У статті окрема увага приділяється специфіці проблеми “слави” в контексті простору пам’яті.

Ключові слова: Іван Манило, Запоріжжя, простір пам’яті, зображення, поетичний.

ЗАПОРОЖЬЕ КАК “ПРОСТОР ПАМЯТИ”: ИМАГОЛОГИЧЕСКАЯ ВИЗИЯ ПОЭЗИИ ИВАНА МАНИЛО

Юферева О.В.

Запорожский национальный университет

ул. Жуковского, 66, г. Запорожье, Украина

Іван Манило – поет украинской диаспоры. Смысловым центром его творчества является Запорожье, родные поэту места. Каковы основные черты Запорожья как памяти пространства, какие средства задействованы для воплощения образа – первоочередные исследовательские задачи этой статьи. Теоретической основой работы являются концепции П. Нора и А. Ассман.

В работе рассматривается вопрос поэтики образа Запорожья в лирике Ивана Манило, раскрывается аспект дуалистичности его образной структуры. Поэтическая модель этнообразу Запорожья